

ЗЛАТОРОГЪ

Бер. Библиотека. Софиа

1935

ГОД., XVI.

МАРТЪ

КН. 3

ИВ. ХАДЖОВЪ. БОТЕВЪ И РАКОВСКИ

Надежда за освобождение озарява нашия народъ презъ време на Кримската война (1853—1856 г.). Нейниятъ печаленъ за Русия край не оправда народнитъ очаквания. Все пакъ тѣ бидоха подхранени, тѣмъ се даде полетъ чрезъ хатихумаюна отъ 1856 г. — държавнополитически актъ, съ който на християнитъ въ султановата империя още веднажъ се признаха тържествено основни човѣшки и граждански права. Върху почвата на тия признати правдини, народностното свѣстяване, което се бѣше вече доста проширило и задълбочило у нашия народъ, се изрази въ ясно опредѣленъ стремежъ къмъ народностно признаване и обособяване всрѣдъ безразличната народна сборностъ, каквато криеше означението „румъ милетъ“; но която все повече и опредѣлено се домогваха да изпълнятъ съ опредѣлено народностнополитическо значение на гръцки народъ. Събудени и неосжществени, тия надежди и откриващитъ се възможности подтикнаха буднитъ народни синове да обмислятъ пжтищата за действие, да потърсятъ срѣдствата, които имаше да доведатъ до заветната мечта — освобождението.

Презъ втората половина отъ 50-тѣ години на изтеклото столѣтие и презъ първата отъ 60-тѣ, всрѣдъ българитъ въ чужбина се издига като стожеръ Георги Стойковъ Раковски, който се установява и като „властителъ надъ мислитъ“ на поколѣнието. Зрѣли мжже съ внимание се заслушватъ въ неговитъ вещаещи слова, следятъ неговитъ стѣпки. Неоспорвано, непоклатно е това господство, особено всрѣдъ тогавашната наша младежъ. Съ жаръ и страсть поглъща тя словата и писанията на Раковски, увлича се отъ неговитъ замисли и действия, откликва се на неговитъ позиви и така уяснява, изработва и установява своитъ идеали, — опредѣля пжтищата и срѣдствата на своето собствено действие за народа, открива начинитъ на своето обществено — народно — проявление. Караджата, хаджи Димитъръ, братя Миладинови, Друмевъ, българитъ-ученици въ Русия и другаде сж живо свидетелство на това въздействие. За него свидетелствуватъ сжщо така и многото писма въ огромната архива на Раковски, произхождащи отъ учещи се по онова време въ чужбина младежи-българи.

Отъ това въздействие не е останалъ незасегнатъ и Ботевъ. Защото двамата — Раковски и поетътъ-революционеръ — сж синове на едно и сжщо време, времето на борбата за политическо освобождение — но на два различни негови моменти: първиятъ стои въ

началото на това време и го разкрива, а вторият — въ неговия край и го завършва.

Що се отнася до лични връзки на Ботева съ Раковски, животописците на първия не сж единодушни. Едни — начело съ Захария Стояновъ („Христо Ботйовъ“, 1888 г.), а по него Д. Т. Страшимировъ („Христо Ботевъ като поетъ и журналистъ“, 1897) и Н. А. Начовъ („Христо Ботевъ“, 1931 — въ библ. „Бележити българи“) — ги приематъ за фактъ: бѣгайки отъ одеската полиция, презъ ваканцията на 1866 г. Раковски миналъ случайно презъ с. Задунаевка, дето Ботевъ билъ учителъ. Тоя го слушалъ съ благоговение, далъ му коня си и пари, па го придружилъ до Киприяновския манастиръ въ Бесарабия, дето престояли тайно нѣколко дена въ една килия, следъ което всѣки поелъ своя пжть: Раковски — къмъ Румъния, Ботевъ — за село. Други — Ив. Клинчаровъ („Христо Ботйовъ, биография, 1910) приема като „допустимо“ Ботевъ да се е срещналъ съ Раковски при сжщитѣ обстоятелства.—Евгений Волковъ („Христо Ботев“—Государственное издательство, 1923) мисли, че „би било повече неправдоподобно мнението, какво между Ботева и Раковски не е имало такива (этих) срещи“. По-нататкъ авторътъ скоро скжсва съ това ограничение — „би било повече неправдоподобно“ — и, поддалъ се на погрѣшното тълкуване на инициалитѣ „Х. П-въ“ (които Волковъ погрѣшно чете като Х[ристо] П[етко]въ т. е. Ботевъ, когато то е Хараламби Поповъ) въ връзка съ единъ таенъ вестникъ — „Българинъ“ — въ Свищовъ — се увлича и погрѣшно приема, че „цѣлата зима на 1866-1867 г. Ботевъ прекаралъ въ родината си като пропагандаторъ на идеитѣ на Раковски въ самата България“. Въ своето увлѣчение Волковъ стига до тамъ, че приема за възможно, какво „тъкмо въ връзка съ посещението на Ботева при Садъкъ паша (Чайковски, въ Сливенъ) у последния се е състояло личното свиждане съ Раковски“, което „имало за целъ да се склучи тайно съглашение между Чайковски и Раковски, въ резултатъ на което първиятъ скрито наредилъ до ескадроннитѣ командири на своя полкъ да не преследватъ сериозно българскитѣ чети, ако се появятъ въ неговия (на полка) районъ“. — Мих. Димитровъ пъкъ („Биография на Христа Ботевъ“, 1924) съвсемъ отминава тоя моментъ, навѣрно смѣтайки за недостатъчни даннитѣ, за да може да приеме дори само като възможни и допустими лични връзки на Ботева съ Раковски.

Разбира се, не е безразлично за въпроса, що ни занимава, да можеха документално да се установятъ лични връзки на Ботева съ Раковски. Такава възможность досега не се е оказала;

затова по въпроса за тия връзки изследванията се движатъ само въ кръга на възможности и допустимости. Върху здравата почва на действителността стоимъ обаче, когато говоримъ за въздействието, което творенията и дѣлото на Раковски сж упражнили върху поета-революционеръ. Върху тѣхъ главно се изгражда възторгътъ, съ който Ботевъ е говорѣлъ за патриота-фантастъ, обичьта му къмъ него („Спомени“ на Георги Смиловъ и на Димитра Ночевъ въ „Златорогъ“, г. VII). Но той не остава само съ тоя възторгъ, съ тая обичъ. Наскоро на поета се налага да осмисли и изрази идейно своето отношение къмъ Раковски. Когато следъ оттеглянето на Каравелова отъ ръководството на революционната емиграция Ботевъ застава на чело на революционната партия и започва своя в. „Знаме“, нему се налага да прецени дветѣ „мнения“ „за освобождението на нашето нещастно отечество“, явили се у нашия народъ и неговата емиграция „следъ несполуката да се произведе въстание въ 1867 и 1868 г.“ („Знаме“ № 19 отъ 22.VI.1875). Следъ като излага доводитѣ на тия мнения, Ботевъ, разбира се, се обявява за революцията — „второто мнение, което се представлява отъ сичкия почти угнетенъ народъ и отъ неговитѣ млади и здрави сили...“ (п. т.). За да „потвърди“, че това мнение е „по-право, по-практично и по-полезно“ за народа, поетътъ-революционеръ проследжа „историята на нашата емиграция въ последнитѣ 7-8 години“. Всичката тая работа има и по-дълбокъ — личенъ — смисълъ за Ботева: да постигне собственото си обществено утвърдяване и историческо оправдание. Тука той показва колко добре, колко проникновено познава дейността, дѣлото и личността на Раковски, та правилно ги освѣтява и оценява. Той има схващането, че заедно съ патриота-фантастъ принадлежатъ къмъ едно и сжщо течение — революционното — въ народното освободително движение, въ единия край на което течение се възправя мощната фигура на „безумния мечтателъ“. Ботевъ опредѣля така мѣстото на Раковски въ това движение. — За него Раковски едновременно е край и начало. Като край, той завършва времето на отдѣлнитѣ разпокъсани избухвания у нашия народъ, както и опититѣ за въстание, които сж носѣли „частенъ“ характеръ и които сж били само „прости едни въоръжени протести противъ нетърпимитѣ турски насилия и оскръбления“ (п. т., бр. 20 отъ 29.VI.1875). Тѣмъ е чужда каква да е идейна подкладка. Тѣхенъ изразителъ е „нашето знаменито хайдучество“. Край на тия протести необединени, неосмислени отъ вече „узрѣла и разпространена идея за свобода“, които сжщо така „не сж имали... ясна начъртана програма и

напълно изработена идея“, туря 1862 г. — годината на Легията. А тя бѣ вдъхновена, организирана и ръководена отъ Раковски. Тя представя своя изразител и като начало въ развитието на народното революционно движение. Раковски прониква въ смътната и неясна мисъл на дотогавашнитѣ необединени и неосмислени народни избухвания, подхваща я, уяснява я и я кристализира като опредѣлена политическа идея за освобождение. Ней той търси и опредѣля носители, изразители и въплътители, като посочва и срѣдствата, чрезъ които ще има тя да се осъществи. Раковски сжщо така обобщава тая идея, разпространява я всрѣдъ народната маса и така я превръща въ двигателно начало въ живота на цѣлия народъ: тая идея „излѣзе изъ предѣлитѣ на народното предание и образува особена политическа литература“ (п. т.).

Заедно съ уясняването и кристализирането на идеята върви прераждането на нейни дотогава несъзнателни носители и изразители: отъ нѣкои хайдути и войводи на хайдутски дружини Раковски е изработилъ носители, изразители и съзнателни борци на уяснената вече идея: „Изъ числото на нашитѣ народни хайдути създаде нѣколко души народни предводители и пламенни борци за свободата“ (п. т.).

Но, както се изтъкна, Ботевъ е синъ на другъ мигъ отъ времето и течението, къмъ което заедно съ Раковски принадлежатъ. Тогава революционната мисъл е вече по-избистрена, методитѣ на действие повече изпитани следъ несполукитѣ на втурванията съ чети; тя има предъ себе си работата на Левски и другитѣ апостоли — изобщо революционниятъ опитъ е вече много богатенъ; поради всичко това революционното действие е поело новъ пжтъ, изработило си е нови срѣдства. Тогава отъ гледището на усвояения и умждренъ революционенъ опитъ, безъ да се бои, че ще омаловажи значението на Раковски, Ботевъ намира и указва грѣшки въ неговитѣ и на тогавашния комитетъ схващания и въ свързаната съ тѣхъ метода на действие. Ето тѣзи „грѣшки“, споредъ Ботева: 1. вѣрата, че другитѣ — Сърбия или Русия, Румъния или Черна гора — ще ни помогнатъ да се освободимъ; 2. и следъ изживѣния горчивъ опитъ съ Легията, съ преселванията на българи въ Русия, съ преследванията въ Румъния, Раковски все още не се добира до правилния изводъ, който се е налагалъ: да се търси опора за действието въ самия поробенъ народъ. Той все още си остава бунтаръ: той мисли, че „само съ еднитѣ хайдушки чети и само съ едното извикване: „Ставайте,

брата!“ Дарданелитѣ щѣха да бждатъ въ нашитѣ ржце, и нещастниятъ български народъ щѣше да възкрѣсне отъ мъртвитѣ“.

Ботевъ не се ограничава само да установи „грѣшкитѣ“; той търси и тѣхната причина. И основната открива не толкова въ условията, а въ самата личностъ на Раковски: въ неговата неразборчивостъ на срѣдствата, поради което се е мѣталъ отъ една крайностъ въ друга.

Това откритие на Ботева за Раковски въ сжщото време съдържа и едно задължение: въ избора на срѣдствата и въ посоката на следвания пжтъ. Защото въ историята на общественитѣ движения указването „грѣшкитѣ“ на предходницитѣ и изтъкването на причинитѣ, които сж ги предизвиквали, е белегъ на собствено уяснение и утвърждение, което неминуемо се свързва и съ свой пжтъ.

Тая Ботева оценка на Раковски днесъ е всеобщо приета, защото отговаря напълно на историческитѣ факти. Тя е могла да израстне върху почвата на обичята къмъ Раковски и да се изгради само върху основателното и проникновено познаване идеитѣ, дѣлото и личността на патриота-фантастъ. Възхищението на Ботева отъ Раковски не му е попрѣчило да бжде обективенъ въ своята оценка. Тая обективностъ се е наложила на поета-революционеръ отъ съзнанието колко нейната правилностъ и обективностъ е необходима, за да може по-правилно и безпогрѣшно да се опредѣли собствениятъ пжтъ, въ чието поемане свой дѣлъ е ималъ и Раковски. А то е било свързано за поета съ толкова трепетни очаквания и свѣтли надежди...